

ЗАМАГЉИВАЊЕ НАРОДНЕ ГРАДИТЕЉСКЕ ТРАДИЦИЈЕ

Др Ранко Радовић, дипл. инг. арх., проф.

Много је замагљивања одувек било у архитектури, много једносмерних опсесија, превише догми и унапред заузетих било позиција, било бусија, "Очи које не виде" Ле Корбизијеа не важе само за инвеститоре, приватнике, друштва у транзицији, повратнике у швајцарским селима Алпа, за политичке власти, управљаче и "носиоце економског живота" и за све важне "челнике" - важне и за "messieurs les architectes", како речени Л.Ц. опомиње све.

Када је ријеч о функцији у архитектури, на пример, онда је она била радикална, свемоћна, једина, апсолутна и "формогенеричка" (намерно пишем ову рогобатну синтагму да бих "усликао" чувени слоган Хоресио Гринона, којег је преузео Луис Саливен и рекао "форма следи функцију"). И уз сво поштовање ФУНКЦИЈЕ она је била, овако сведена, упрошћена и издвојена ниско продуктивна, а школе архитектуре већ деценијама се баве "пројектовањем" тако што се прво "ресе функције", а затим се "дижу фасаде", уместо да се процес одвија вишеслојно, симултано, из много, много праваца једновремено.

Ствар се завршила тако што је потом Рајт рекао да су "форма и функција једно", па је рециклажом фабрика у станове или железничких станица у спортске терене или кафане, напуштених храмова (Амстердам) у зграде протокола или музичке, концертне центре, закључено да "функција следи форму". На крају пре неколико година био је у Стокхолму одржан симпозиј ум умних глава многих архитеката, а наслов скупа/тема - била је "Форма следи било шта". А ако форма може у архитектури следити било шта, онда она не следи НИШТА, нема значење, нема садржину, нема ни духа, ни душе, дакле нема смисла, па је изгубила своје место уопште.

И више ће "архитектуре", на крају бити у модним играма Пако Рабана са лепим женским телима, него у зградама Парламента и свих других цркава, које се ево масовно производе, као из калуца.

Ево још једног примера, пре него се посветимо нашој градитељској традицији - ИСТОРИЈА. Читава развојна прича архитектуре одувек, и да се патетично каже - вечито - била је однос према прошлости, према минулом, затеченом или само описаном, однос према традицији. Једни су јој се клањали, други су је радикално одбијали, једни конзервирани, други уништавали. Да бих био правичан, наравно - било је много оних (и у много епоха) који су умели историју да

стваралачки протумаче, у њој нају трајно и драгоцено, оно што не нарушава неопходну изворност сваке архитектуре у њеном сопственом времену, у њеној и временски и географски аутентичној култури. Није прилика да се овде и озбиљније покажу ти (без бојазни) примери величанствених и узастопних трансформација историје у заиста нове и вредне градитељске конфигурације, без обзира односи ли се тај приступ на просторну организацију или на елементе куће, на материјале или на ликовни језик, на структурна питања или на декоративни систем и артикулацију.

Такође, није место да се покажу бројни стерилизовани и слепи путеви еkleктичких и јефтиних злоупотреба историјског материјала за пригодне, најчешће некреативне форме историцизма и понављања "опробаних модела" које је "време" потврдило, дакле учинило наводно сигурним, када би у било којој уметности и у било ком сегменту нашег живота уопште - могло бити тако олакших оаза за обезбеђење.

А сада о народном градитељству. Има неколико "под-тема" које оно данас озбиљно поставља.

Прво је однос према тој врсти грађења данас, кад таква архитектура још увек постоји, без обзира где и којег типа. Ради се о неопходном поштовању те традиционалне неимарске линије и о свесној, врло организованој подршци да се такве куће и градови пазе и одржавају, да се развијају, али на свом сопственом духу. Најбољи пример девастације таквог наслеђа, бар за мене, пружа Стара Варош у Подгорици, где је разумна потреба за урбаним развојем преобраћена у неразумно рабљење и деградацију народног наслеђа. Када се то дешава по врлетима црногорских планина, ми слежемо немоћно раменима. Али је у Подгорици било и остало много стручних људи и служби, много могућности подршке (а не само контроле) боље вођених процеса очувања и дограђивања. Резултат је видљиво негативан и један од бисера архитектуре и урбанизма Црне Горе у њеној престоници је изгубљен.

То је иначе могао бити КУЛТУРНИ и ЕКОНОМСКИ РЕСУРС, то су били новци, чак да се добију. Постоји велика европска организација за овакве послове "Еуропа Ностра", али које "турске" кривудавае улице и ограде, куће и дворишта, разумевао, све до неразумевања самих житеља. Имам право да тако говорим јер се сећам куће мога деда Јефта Пејовића, колара Старе Подгорице, занатлије, на Бријегу од Мораче - била је као и друге околне, најскромнија на свету, али - АУТЕНТИЧНА. Сећам се врло живо тог дела Подгорице из 1940. године и када данас прођем а пролазио сам недавно и са колегама/архитектима из целог света, у склопу ИВ Цетињског Бијенала, болно осећање пропуштених могућности и неразумне злоупотребе једнога урбанистичког блага, које су нам оставили други, наши стари, а ми појели и попили као бахати коцкари, - није било само моје, било је и наших гостију. Да поновим - нисам против развоја и допуна града и кућа, али када се то ради морају постојати, ако их већ нема у бићу народног градитеља као некад, стручне норме и узуси, нови принципи социјалног понашања, колико и

ЗАШТИТЕ ЕКОНОМИЈЕ ГРАДА У ДИЈАЛОГУ појединац - заједница, без опсесије било грађанина, било града као целине.

Иако нешто другачијег типа, исти процес, опет у Подгорици одвија се и данас и то увелико и у Новој Вароши, где је у Херцеговачкој 14, сада срушеној у налету "нових богаташа", живео теча, кројач Мило Радуновић, ловац скобаља и прави урбани, градски "стору теллер". Свако ће ми казати да су то силе развоја, приватна иницијатива, слобода тржишта, народне енергије у пост-комунизму, мала привреда, питање запошљавања, транзиција која зове, капитал који омамљује, шансе које се нуде, друштвена и стручна НЕМОЋ, наравно итд. Али и ту се ради о сасеченој грани на којој смо могли седети и то удобно, са новим новцима и новим програмима, али без ЕКСЦЕСА и безобзирности којих у АУТЕНТИЧНОМ миљеу каква је Нова Варош (била), просто није смело бити.

Архитектура Нове Вароши и њена планиметрија, карактер и видици, урбана слика и урбани пејзаж, могли су нам донети огромне ПРОФИТЕ, као аутентични, заиста, урбани драгуљ овог дела Европе једном када економске интеграције са Европом почну. Садашњу раубовану Нову Варош, конфузну и висински препуну архитектонских тромбова кича и квази пост-модернизма, са балустрадама и луцима (беше ли "волтовима") - ко ће узети за озбиљно и улагати креативно, осим ако не на исти начин како смо улагали и "ми"? Недавна посета Вирпазару ме је дотукла, а сатима сам чекао 1956. године бродић да ме пребаци у Плавницу, до воза, и гледао тадашње место као ремек-дело народног грађења. Ста је данас тај градић, једне касне и јесење вечери новембра 2000. - осим десетина "најлон-кеса" које ветар носи, мрачног хотела без архитектуре и центра без облика?

Можемо ли обићи (и не само Црну Гору) и објективно испитати и показати какву смо монументалну небригу у протеклих неколико деценија испољили према нашем градитељству и културном наслеђу, које ни освајачи, вековима, нису могли да покажу. Слегнути раменима, наравно, пред "силама живота и интереса", пред свим ново-компонованим носиоцима грађења, па и међу архитектурама, ћутати пред оправдањима и трошити нашу наслеђену градитељску духовну супстанцу, оно мало што је остало, уместо учинити СВЕ да се ствари мењају, све до ОБУЧАВАЊА нашег сељанина и нашег грађанина, ће му то заиста донети не кратку, него дугорочну корист. А о градовима нашег морја (свесно пишем "морја" а не мора) -нека се неко други лати да (узалудно) пише.

На другој равни моје интервенције су наравно вечите ПОУКЕ и ПОРУКЕ за наше сопствено, савремено делање које нам народно градитељство шаље.

У једном, данас нескромно речено "антологијском тексту" од 12. јануара 1974. године, о соби нашег кума Савелића из Мартинића, већ у првој реченици пишем како ме је тај простор

"обрадовао и научио", и то не прошлости и прошлом, него о будућности и о будућем архитектуруе.

Али у том тексту скривала су се не само лична сазнања и искуства (Спомен - кућа битке на Сутјесци, пројект 1964/65, изведено 1967/71, објављено у Л'Арцхитецтуре д'Ауј оурд'хуи, на њихов захтев, у броју 129, дец. 1965.), него и безбројна мишљења и праксе других. Народно, традиционално градитељство није стил него је поглед на свет и на живот, на природу и на дух места, став према животним процесима и материјлима, према поднебљу и аутентичности. То је свет истине и стварности. Ван моде и маркетинга. Та је архитектура зато тако велика што слави свакодневно, без замагљивања и без удварања, било коме и за коју пару. Како се живи, тако се праве куће. Како се верује, тако се праве цркве, како се чулно осећа природа, тако се гради у камену или на језеру. Како се дише и како падају кише, тако се покрива кров и праве прозори. Како је сунце, таква је (бела) боја. Каква је комплексна серија животних секвенци у току дана, у току године, у "току вијека" - такве су форме. Какви смо као суседи - људи, такво суседство правимо и са нашим кућама. Ишао сам у Брца, село, камен, близина - даљина мора и нашао запањен, и Фумихико Макија и његове "групне форме" и "морски ранч" Чарлса Мура и Алберобело у Италији, и села Медитерана, па и сопствену архитектуру, када сам био најпааметнији.

Нема зато изненађења што је такозвана НЕО-ВЕРНАКУЛАРНА тенденција једна од пет НАЈВАЖНИЈИХ у данашњој ТРАНСМОДЕРНОЈ архитектури и то свуда у свету. Пишу се текстови о "критичком регионализму" (Фремpton), о "аутентичном регионализму" у који Чарлс Ценкс сврстава и аутора ових редова ("Арцхитецтуре Тодау" Абрамс. Инц. Публ., New York 1988. стр. 291. као и на стр. 327.).

Већ много раније - и Ле Корбизије и Рајт, али и многи архитекти Јапана, умели су да уче на својој традицији, али само оно што је било примерено новом времену, њиховој стварности, модерности, која се не може тумачити и разумевати као временска слика, него као аутентично савладавање наших задатака у сопственом времену. Народно градитељство, дакле, није мода, није национални чај, није митоманија и не срне бити фолклор. Оно је само по себи есенцијални осјећај за грађење средине највиших квалитета и сваки пут на ЗАДАТОМ МЕСТУ, у датом ЧАСУ, за дате људе и њихове идеале.

Све друго не припада архитектури, па ни народној. Што би многи хтели да узму "народно одело" и да се обуку у архитектуру традиције како би лакше трговали пијацама квази-нацио-важећих заноса, то аутентична традиција не само што не дозвољава, него се у дубини негде и - смеје.

За архитекте, међутим, ствар је много озбиљнија. Не ради се о формама и о декору, ради се о неимарским суштинама. Што се то пре схвати, то ће и професија уз све слојевитости и мултикултурализам позитивне епохе, (видети књигу Кишо Курокаве) пронаћи важне стајне тачке своје сигурности, па и радости, од које се изгледа, прилично давно опростила.

Овај текст критичан је баш зато што дубоко верује у снагу народног градитељства, његово духовно поље и данас, и увек. Он је управљен ка ономе што долази, а мање ка ономе што је било. Он је замишљен градитељима који ће се скоро школовати, младима, као и грађанима који долазе, властима. Ми немамо друге изворе и друга богатства осим нашег тла, брда, климе, природе, кућа и насеља, видика, биљака и вода, у којима се крију прави и најсигурнији извори будућег развоја, па и будуће архитектуре и градова, и не само Црне Горе.

Текст преузет из књиге: Традиционална архитектура Црне Горе
Универзитет Црне Горе, Грађевински факултет
Монографија, Подгорица, 2005.